

ԴԱԺԱՆՈՒԹՅԱՆ ՌԱՑԻՈՆԱԼԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Սուրեն Մանուկյան

Ցանկացած ցեղասպանության իրականացման համար անհրաժեշտ են մարդկանց մեծ զանգվածներ, ովքեր, ներգրավվելով սպանությունների գործընթացի մեջ, ի կատար են ածում քաղաքական էլիտայի կողմից մշակված և տեղական վերնախավի ներկայացուցիչների կողմից համակարգվող ծրագիրը:

Հասարակության տարբեր շերտերին ցեղասպանական լայնամասշտաբ գործողության մեջ ներգրավելու համար որոշակի նախապատրաստական աշխատանք է իրականացվում, որի նպատակն է շարքային քաղաքացուց հնազանդ և մոլեռանդ մարդասպան ստեղծել¹:

Այս առումով շատ կարևոր է թշնամու կերպարի ստեղծման ու գոհերի անմարդկայնացման գործընթացը /dehumanization/ ոչ մարդկային հատկանիշներ վերագրելը, ինչը տեղի է ունենում տվյալ հասարակությունում հին և կարծրատիպային պատկերացումների վերհանման, ընդգծման, ինչպես նաև նոր գաղափարների մշակման և շրջանառության մեջ դնելու միջոցով:

Հասարակության գաղափարական մշակումը և թշնամու կերպարի ստեղծումը ձևավորում են ատելության մթնոլորտ, որը, սակայն, բավարար պայման չէ մարդկանց ցեղասպանական գործողությունների մեջ ներգրավելու համար: Սովորական մարդ արարածի համար սպանելը հեշտ գործողություն չէ: Մարդը դժվարությամբ է սպանություն գործում: Եվ այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ ցեղասպանություն ծրագրողներին գորել փաստարկներ են պետք՝ ցեղասպանական գործողությունները հիմնավորելու և իրագործման մղելու համար:

Այս հիմնավորումները ձևակերպելու՝ ռացիոնալացման ընթացքում առաջնորդները գտնում են այն «ձգանները», որոնք կրեթեն կրքերի թեժացման և կիսմնավորեն ժողովրդական զանգվածների՝ սպանելու պատրաստականությունը: Ինչպես նշում է Մինետաքայի համալսարանի պրոֆեսոր Է.Վայցը. «Նրանք ցեղասպանությունը վերածում են պոպուլյար իրադարձության»²:

Հայոց ցեղասպանության ընթացքում մեծ զանգվածների ներգրավումը սպանության գործընթացի մեջ խթանելու համար օգտագործում են հետևյալ հնարքները՝ շարքային բնակչին փոխանցվում էր մեծ ու կարևոր գործողության մաս կազմելու, «պատմական իրադարձությանը» ներգրավված լինելու զգացումը, ինչպես նաև ընձեռվում էր գոհերի բարիքներին տիրանալու հնարավորությունը:

ա/ ուտոպիական «Մեծ» գաղափարի օգտագործումը

Դաժանության հիմնավորման ձևերից մեկն ուտոպիական գաղափարի հռչակումն էր: Մարդկանց մղում են զանգվածային սպանությանը մասնակցելու՝ դրա դիմաց առաջարկե-

¹ Տարբեր ցեղասպանագետներ փորձել են տալ այս գործընթացի զարգացման փուլային մոդելը: Այսպես, Ցեղասպանագետների միջազգային ընկերակցության 2007-2009թթ. նախագահ, Ջորջ Մեյսոն համալսարանի պրոֆեսոր Գրեգորի Սթենտոնը առաջարկում է Ցեղասպանության զարգացման տասը աստիճանները՝ Դասակարգում /Classification/, Նշանավորում /Symbolization/, Խտրականություն /Discrimination/, Անմարդկայնացում /Dehumanization/, Կազմակերպում /Organization/, Բևեռացում /Polarization/, Նախապատրաստում /Preparation/, Հետապնդում /Persecution/, Ոչնչացում /Extinction/, Ժխտում /Denial/, մանրամասն տե՛ս Gregory H. Stanton, *The Ten Stages of Genocide* <http://www.genocidewatch.org/genocide/tenstagesofgenocide.html>.

² Eric D. Weitz, *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*, Princeton University Press, 2005, p. 6.

լով դառնալ մեծ և կարևոր գործողության, հաճախ նույնիսկ ուտոպիական նախագծի մաս, ինչը նրանց կարևորության և «պատմական իրադարձության» մեջ ներգրավվածության զգացում էր տալիս:

Հայոց ցեղասպանության իրականացման ժամանակ նման գաղափարներից էր պանթուրքիզմը: Զիյա Գյոքալփի և Յուսուֆ Աքչուրայի առաջարկած գաղափարախոսությունը կոչ էր անում ոչնչացնել հայերին և այդ միջոցով ջնջել խոչընդոտը մեծ ռազմավարության ճանապարհից: Այն Մեծ Թուրանի կառուցումն էր, մի գերկայսրության, որը պետք է միավորեր բոլոր թուրքերին և թուրքախոս ժողովուրդներին Անատոլիայից մինչև Կենտրոնական Ասիա³:

Զիյա Գյոքալփի Kizilelma (Կարմիր խնձոր) դյուցազներգում կա մի հերոսուհի՝ ազնվական օրիորդ Այ Հանիմը, ով հետևյալ բառերն է արտասանում.

«Ժողովուրդը նման է պարտեզի,
Մենք պետք է որ լինենք դրա այգեպանները
Սկզբում պետք է կտրվեն վատ ճյուղերը՝
Եվ հետո նոր շիվեր պատվաստվեն»⁴:

Ըստ պանթուրքիզմի գաղափարախոսների՝ հայերը հենց այդ վատ ճյուղերն էին, որոնցից պետք էր ազատվել նոր Թուրան կառուցելու ճանապարհին: Նրանք հայտարարվեցին «անհնազանդ տարրեր», խոչընդոտ միասնական թուրքական պետության կառուցման ծրագրերի համար, քանի որ հայերի հայրենիքը կիսում էր երևակայական պանթուրանական պետությունը՝ Փոքր Ասիայի և Միջին Արևելքի թուրքախոս ժողովուրդներին Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում ապրող ազգակիցներից: Հայկական սեպի վերացումն առասպելական Թուրանի արտից միշտ չէ, որ սպանություն էր ենթադրում: Սկզբնական շրջանում այն պետք է իրականացվեր մշակութային և լեզվական «թուրքացման» միջոցով⁵: Սակայն այս փորձերի տապալումից հետո խնդրի լուծման միջոց ընտրվեց ֆիզիկական ոչնչացումը: Այսպիսով, մեծ նախագծի իրականացման համար հայերը և մյուս քրիստոնյաները դատապարտվեցին ոչնչացման: Պատերազմն ընդամենը ցեղասպանության ծրագրի իրագործման համար հնարավորություններ ստեղծեց:

Բ/ «Հայրենիքի փրկության» գաղափարի շահարկումը

Հայոց ցեղասպանության ծրագրի հեղինակներն օգտագործում էին նաև օսմանյան հայրենասիրության և իսլամական կրոնական մոլեռանդության զգացումները: Նրանք հայտարարում էին, որ հայրենիքը վտանգի մեջ է, և յուրաքանչյուր իսկական մուսուլմանի պարտքն է մասնակցել «Հայրենիքի փրկության» գործին: Դա նշանակում էր «մաքրել» երկիրը օտար, թշնամի տարրերից՝ հայերից, հույներից և ասորիներից:

Սա ժողովուրդների միջև «գրոյական գումարով խաղի»⁶ սկզբունքների վրա հիմնված յուրատեսակ մի սոցիալ-դարվինիստական տեսություն էր, որի համաձայն պետության և

³ Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Harvard University Press, 2002, pp. 25–8.

⁴ Մեջբերումը ըստ Mihran Dabag “Modern Societies And Collective Violence: The Framework Of Interdisciplinary Genocide Studies”, Graham C. Kinloch, *Genocide: Approaches, Case Studies, and Responses*, Algora Publishing, 2005, p. 50.

⁵ Vahakn N. Dadrian, *Warrant for Genocide*, New Brunswick, N.J.: Transaction, 1999, pp. 97–98.

⁶ Զրոյական գումարով խաղ անվանում են այն իրավիճակը, երբ մասնակիցներից մեկը որոշակի միավորների կորուստը բերում է հակառակորդի նույն չափով միավորների ձեռքբերման: Ավելին տես Ken Binmore, *Playing for real: a text on game theory*. Oxford University Press US, 2007.

ազգի գոյատևումն իբր պահանջում է Անատոլիայի ավելի մեծ հոմոգենիզացում /միատարրացում/:

Սալոնիկյան ժողովներից հետո⁸, ինչպես նաև Բալկանյան պատերազմներում (1912–13) ու Հյուսիսային Աֆրիկայում (1913) կրած պարտությունների ստորացման հետևանքով կայսրության հոմոգենիզացիան /միատարրացումը/ ընտրվեց իբրև «ազգային վերածննդի»/ «Հայրենիքի փրկության» հնարավորություն:

Ներքին գործերի նախարարության Հատուկ գրասենյակի ղեկավար Իսաան բեյը պնդում էր, որ այն ժամանակ, երբ ինքը Քիլիսի կայմակամ էր, Արդուլահադ Նուրի բեյը Կ.Պոլսից Հալեպ էր փոխանցում, որ տեղահանության նպատակն էր ոչնչացնել [հայերին], և ավելացնում, սակայն, որ նա անձամբ էր ստանում Թալեաթ բեյի [հայերի] ոչնչացման մասին հրամանները, և նա [Թալեաթը] փորձում էր համոզել, որ սա է երկրի փրկությունը⁹:

Հայերի ժողովրդագրական կշիռը նվազեցնելու փորձերը երկար պատմություն ունեն կայսրության գոյության ամբողջ ընթացքում: Օսմանյան կառավարիչները հետևողականորեն կեղծում էին մարդահամարները՝ ցույց տալու համար, որ հայկական բնակչությունն աննշան փոքրամասնություն է, իսկ Հայկական հարցը՝ արհեստական ստեղծված խնդիր: Պարբերական կոտորածները, հայկական բնակավայրերում Կովկասից և Բալկաններից եկող մուհաջիրների բնակեցումը, ինչպես նաև բռնի թուրքացումը նույն նպատակն էին հետապնդում: Միևնույն ժամանակ շարունակվում էր Արևմտյան Հայաստանի և Փոքր Ասիայի /թուրքական տերմինաբանությամբ՝ Անատոլիայի/ փոխակերպումը «Թուրքական հայրենիքի»:

Վերջին գործընթացն ուժգնանում էր այն հանգամանքով, որ երիտթուրք առաջնորդներից, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության անմիջական կազմակերպիչներից շատերն ազգությամբ թուրքեր էին: Արսեն Ավագյանը շեշտադրում է Թեշքիլաթի Մահսուսեի առաջնորդների չերքեզական արմատները¹⁰: Ավելին, երիտթուրք առաջնորդներից շատերը ներգաղթել էին Բալկաններից և գտնվում էին նոր հայրենիքի փնտրտուքում: Նրանք ընտրեցին Անատոլիան¹¹, և Արևմտյան Հայաստանի մաքրագերծումը իդեալականորեն համապատասխանում էր նրանց նպատակներին:

Իսկ Բալկաններում և Կովկասում քրիստոնյաների հետ փոխհարաբերությունների նրանց դառը փորձառությունը հայերի նկատմամբ ատելություն էր ձևավորում:

Օրինակ, նույնիսկ Ջեյթունի չերքեզները և չեչենները, ովքեր արտագաղթել էին Կովկա-

⁷ Ronald Grigor Suny, “Writing Genocide: The Fate of the Ottoman Armenians”, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, edited by Ronald Grigor Suny, Fatma Muge Goccek, Norman M. Naimark, Oxford University Press, USA, 2011, pp. 34–35.

⁸ Ըստ մի շարք գիտնականների՝ հենց Սալոնիկում տեղի ունեցած Իթթիհատի գերագույն մարմնի երկու ժողովներում կայացվեց հայերի ֆիզիկական բնաջնջման որոշումը:

⁹ Երիտթուրքերի դատավարության մեղադրական ակտը, 10 Реджеб 1337 [12 апреля 1919] ЦГИА Арм. ССР, ф. 200, оп. 1, д. 237, л. 51–64 ըստ *Геноцид армян в Османской империи: Сборник документов и материалов* (ред. М.Г. Нерсисян, Ереван, 1983, с. 561).

¹⁰ Հատուկ կազմակերպությունն իր գոյության ընթացքում ունեցել է երեք ղեկավար, և նրանք բոլորը ազգությամբ չերքեզներ էին՝ Սուլեյման Ասրերին (ստեղծման պահից մինչև 1915թ. ապրիլի 14-ը), Ալի Բաշամփան (1915, մայիսի 24-ից – 1918 թ. հոկտեմբերի 31-ը), Հյուսամեթին Էրթուրքը (1918 թ. դեկտեմբերի 5-ը) տե՛ս Արսեն Աვაքյան, *“Геноцид армян: механизмы принятия и исполнения решений”*, Ереван, Музей-институт Геноцида армян, 2013:

¹¹ Երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո Անատոլիայի նկատմամբ աճող հետաքրքրության մասին տե՛ս Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I. B. Tauris, 2010, pp. 120–121:

սից ավելի քան 50 տարի առաջ, ջերմնառնդ կերպով ներգրավվեցին սպանության գործընթացի մեջ: Նրանք վրեժ էին լուծում իրենց գեթունցի հարևաններից, ում նույնացնում էին իրենց վտարած քրիստոնյաների հետ¹²: Միաժամանակ նրանք մրցակցում էին տեղաբնակների հետ հողային ռեսուրսների և ունեցվածքի համար: Հետագոտող Ուզուր Ունգորը, օրինակ, նկարագրում է՝ ինչպես տեղահանված հայերից հետո մնացած դպրոցական նստարանները, գրատախտակները, դասագրքերը և նույնիսկ թղթերն ու գրիչները Լքված գույքի հանձնաժողովների տեղական մասնաճյուղերի միջոցով փոխանցվում էին նորեկներին¹³:

Եվ այս ամենը քողարկվում էր «Հայրենիքի փրկության» կարգախոսով: Պատահական չէ, որ հենց այս բառերն էին օգտագործում հետագայում ոճրագործները՝ իրենց հանցագործությունն արդարացնելու համար: Այսպես, Դիարբեքիի մարդասպան նահանգապետ Մեհմեդ Ռեշիդն իր հուշերում արդարացնում էր հայերի տեղահանության որոշումը՝ փորձելով ժխտել իր դեմ առաջադրվող մեղադրանքները՝ բացատրելով իր գործողությունները «Հայրենիքին մատուցվող ծառայությամբ»¹⁴:

զ/ տնտեսական օգուտներ ստանալու հնարավորություն

Եթե Մեծ Թուրանի ստեղծման և Հայրենիքի փրկության գաղափարներն ընդունված հիմնավորումներն էին ցեղասպանության բարձրաստիճան ոճրագործների համար /որոշում կայացնողների և տեղական կազմակերպիչների/, ապա տնտեսական օգուտներ քաղելու հնարավորությունը չափազանց հրապուրիչ էր կայսրության մուսուլման բնակչության բոլոր շերտերի համար:

Պատմաբան Ադամ Ջոնսը ցեղասպանություն իրականացնողին խրախուսող էական հոգեբանական տարր է նշում «ազահությունը»¹⁵: Հայերի ունեցվածքին տիրանալու ձգտումը և ցեղասպանությանն ուղեկցող հսկայական չափերի կողոպուտը դառնում էին հայ բնակչության ոչնչացման ռացիոնալացման հիմնական բաղադրիչներից: Հայկական ունեցվածքը, գույքը, ապրանքները և նյութեղենը վերաբաշխվեցին կայսրության մուսուլման բնակչության միջև:

Իհարկե, կողոպուտի հիմնական բաղադրիչը հենց հարստանալու հնարավորությունն էր, սակայն ցեղասպանության հիմնական կազմակերպիչները փորձում էին «Մեծ գաղափար» ներդնել նույնիսկ այս թալանի մեջ: «Ազգային (թուրքական)» տնտեսության ստեղծման գաղափարը զարգացվեց Գյոքալփի և Աքչուրայի կողմից: Աքչուրան հավատում էր, որ «Եթե թուրքերը ձախողվեն բուրժուական դասի ստեղծման մեջ [...], միայն գյուղացիներից և պաշտոնյաներից կազմված թուրքական հասարակության գոյատևման հնարավորությունները շատ փոքր են»¹⁶:

¹² Արամյան, «Շահեզան դեղեկագիր», էջ 853 ըստ Aram Arkun, “Zeytun and the Commencement of the Armenian Genocide”, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, նշվ. աշխ., էջ 238.

¹³ BOA, DH.ŞFR 54/331, İAMM to Diyarbakır, July 7, 1915 ըստ Uğur Ümit Üngör, “Turkey for the Turks” Demographic Engineering in Eastern Anatolia, 1914–1945”, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, նշվ. աշխ., էջ 299.

¹⁴ Dr. Reşid'in Bey'in Hatıraları. “Sürgünden İhtihara”, Yayına Hazırlayan Ahmet Mehmetefendioğlu, İstanbul, ARBA, 1993. s. 43-70 ըստ Арсен Авакян, նշվ. աշխ.:

¹⁵ Մյուս բաղադրիչներն են մարցիսիզմը, վախը և ստորացումը (Adam Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge, 2010, p. 262.

¹⁶ Türk Yurdu, no. 140, Aug. 12, 1333/Aug. 25, 1916, 2521ff ըստ Gerard J. Libaridian, “What was Revolutionary about Armenian Revolutionist Parties in the Ottoman Empire?”, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, նշվ. աշխ., էջ 124:

Մինչև երիտթուրքական հեղափոխությունը տնտեսության ամբողջ ճյուղեր՝ արտաքին առևտուր, բանկային գործ, ֆինանսական գործարքների ոլորտ, շատ արհեստներ գտնվում էին այլադավան փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների ձեռքում¹⁷։ Թուրքերի մուտքն օսմանյան տնտեսության այդ ոլորտներ, «ազգային տնտեսության» համապատասխանեցումը մուսուլման արտադրողների շահերին իրականացվում էին բռնի մեթոդներով։ Այն արտահայտվում էր հայկական խանութների բոյկոտով, հայ դերձակներին և կոշկակարներին թուրք աշակերտներ վերցնելու պարտադրանքով։ 1913թ. Բալկանյան պատերազմի տարիներին բնակչությանը խորհուրդ էր տրվում գնել ապրանքներ միայն թուրք վաճառականներից, քանի որ քրիստոնյաների ապրանքները պիղծ հայտարարվեցին։ Այս ամենն ուղեկցվում էր բանկերի կողմից վարկերի տրամադրման մերժումով և հայ արտահանողների նկատմամբ կիրառվող վարչական ճնշմամբ։

Իթթիհադականները նույնիսկ խորհուրդ էին տալիս չվերադարձնել հայերից վերցված պարտքերը և չմշակել հայկական հողերը։ Այսպես, Այնթափում հայտարարվեց, որ դա անհիմաստ է անել, քանի որ «շուտով, մի հայ անգամ չի մնալու Այնթափում»¹⁸։

Հայոց ցեղասպանության հետևանքով առաջացած թուրքական բուրժուազիան իր նախնական կապիտալը կուտակեց հայկական ունեցվածքի ուղղակի բռնագրավման միջոցով։

«Վարչական ցուցումներ պատերազմի և արտակարգ քաղաքական պայմանների պատճառով տեղահանվող հայերի լքյալ գույքի վերաբերյալ» դեկրետը հրապարակվեց 1915թ. մայիսին և թույլ էր տալիս թուրքական պաշտոնյաներին տիրանալ հայերի ունեցվածքին¹⁹։ Նրանք ձեռք գցեցին հարուստ հայերի անշարժ գույքին։ Հասարակ մարդիկ նույնպես ձեռքբերումներ ունեցան՝ թալանելով իրենց հայ հարևանների տները և շարժական գույքը²⁰։

Տեղահանված հայերի քարավանների մեկնելուց հետո հայկական թաղամասերը դառնում են հսկայական շուկաներ։ Հայկական ունեցվածքը (տների կահույքը, անկողնային պարագաները, տարատեսակ կահ-կարասին և ընդհանրապես տների կամ խանութների ամբողջ ունեցվածքը) վաճառվում էր աներևակայելի ցածր գներով²¹։

Իշխանությունները կազմեցին հանձնախմբեր՝ այդ ապրանքը ամենաէժան գնով վաճառելու համար, ինչը սովորաբար արվում էր այն դեպքերում, երբ տվյալ գույքի կամ ունեցվածքի սեփականատերն արդեն մահացել էր, սակայն մի տարբերությամբ, որ այս դեպքում գումարները ոչ թե տրվում էին հանգուցյալի ժառանգներին, այլ գնում էին թուրքական զանձապետարան։

Ականատես Ֆայեզ ալ-Ղուսեյնը գրում է. «Կարելի էր տեսնել երեսուն փառունդ արժո-

¹⁷ Մանրամասն տե՛ս Инджикян О. Г., Буржуазия Османской империи, Академия наук Армянской ССР, Ереван, 1977.

¹⁸ BNU/Fonds A. Andonian, P.J.1/3, file 4, Ayntab, “The deportation of Armenians in Ayntab,” f 1r-v, ըստ Raymond Kévorkian, *նշվ. աշխ.*, էջ 605.

¹⁹ Dickran Kouymjian, *Confiscation of Armenian Property and the Destruction of Armenian Historical Monuments as a Manifestation of the Genocidal Process*, http://armenianstudies.csufresno.edu/faculty/kouymjian/articles/confiscation.htm#foot_out_01.

²⁰ Մանրամասն տե՛ս Uğur Ümit Üngör, *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Continuum, 2011.

²¹ Հետաքրքիր տեղեկություն է պարունակում Անգորայից վերապրող Մանուկ Մանուկյանի վկայությունն այն մասին, որ քաղաքի տարբեր մուտքերի վրա տեղադրվեցին անցակետեր՝ կանխելու համար օտարների մուտքը քաղաք և մասնակցությունը հայկական ունեցվածքի աճուրդներին, ինչի հետևանքով տեղացի թուրքերը ցածր գներով ձեռք բերեցին ցանկալի ապրանքները (BNU/Fonds A. Andonian, P.J.1/3, file 7, Angora, report by Manug Manugian, 28 December 1918, f 12, APC/APJ, PCI Bureau, Թ՝ 426, ըստ Raymond Kévorkian, *նշվ. աշխ.*, էջ 500:

ղությանը կարպետ, որ վաճառվում էր հինգով, չորս փառնդ արժողությամբ տղամարդու կոստյում, որ վաճառվում էր երկու մեջիդիեով և այդպես շարունակ: Սա հատկապես ակնառու էր երաժշտական գործիքների պարագայում՝ դաշնամուր և այլն, որոնք ընդհանրապես արժեք չունեին:

Բոլոր փողերը և արժեքները հավաքվում էին ժանդարմների հրամանատարի և վալի Ռեշիդ բեյի կողմից: Վերջինս դրանք վերցրել էր իր հետ, երբ գնում էր Կ.Պոլիս, և փոխանցել Թալեաթ բեյին...»²²:

Պատկերացնելու համար կողոպուտի աստիճանը՝ բավական է մի քանի օրինակ բերել: Հուլուսի բեյի հեծելավաշտը, որը դեպի Կանգալ էր ուղեկցում տեղահանվող քարավանը, երեք վագոն լցրել էր ոսկեղենով և այլ թանկարժեք իրերով: Գողոնի մի մասը հասավ տեղական կառավարիչներին²³: Տրապիզոնի նահանգապետը քաղաքը ռուսների կողմից գրավվելուց առաջ տեղափոխեց հայերի ինչքով լցված քառասուներկու բեռնանավ²⁴:

Այսպիսով, ռացիոնալացումը կարևոր դեր է խաղացել Հայոց ցեղասպանության տարիներին ռճրագործների մասնակցությունն ապահովելու գործում: Արդեն իսկ հայերի նկատմամբ ատելությամբ լցված զանգվածները (ատելությունը ձևավորվել էր հին կարծրատիպերի հիման վրա իրականացվող նպատակաուղղված գաղափարական մշակման միջոցով) ստանում էին ուղղակի բռնություն և սպանություն իրականացնելու հիմնավորում: Այն քողարկվում էր վեհ, հաճախ իդեալիստական «Հայրենիքի փրկություն», «բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդների մեկ միասնական պետության մեջ միավորման» և «Ազգային տնտեսության ստեղծման» գաղափարներով, սակայն իր հիմքում ընդամենը զանգվածային կոտորածները և կողոպուտն իրականացնելու ծրագիրն ուներ:

Ռացիոնալացումը միաժամանակ օգնեց ռճրագործներին հետագայում արդարացնել իրենց գործողությունները՝ քողարկելով դրանք վերոհիշյալ նպատակներով:

Դաժանության ռացիոնալացումը Հայոց ցեղասպանության տարիներին

Սուրեն Մանուկյան

Ամփոփում

Ցանկացած ցեղասպանության իրականացման համար անհրաժեշտ են հասարակ մարդկանց մեծ զանգվածներ, ովքեր, ներգրավվելով սպանությունների գործընթացի մեջ, ի կատար են ածում քաղաքական էլիտայի կողմից մշակված և տեղական վերնախավի ներկայացուցիչների կողմից համակարգվող ծրագիրը:

Այս մարդասպանների հավաքագրման գործընթացը տեղի է ունենում հին, կարծրատիպային պատկերացումների վերհանման, ընդգծման, ինչպես նաև նոր գաղափարների մշակման միջոցով թշնամու կերպարի ստեղծման ու զոհերի անմարդկայնացման /*dehumanization*/ միջոցով, ինչպես նաև ռացիոնալացման՝ դաժանության հիմնավորման, օգտագործումով: Հայոց ցեղասպանության ընթացքում ռացիոնալացման համար օգտա-

²² Fâiz al-Ghusayn, *Martyred Armenia*, London, C. A. Pearson, Ltd., 1917, pp. 32-33.

²³ APC/APJ, PCI Bureau, U 317. ըստ Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, I. B. Tauris, 2011, p. 461.

²⁴ Նիյազիի հարցաքննությունը Տրապիզոնի դատարանի 6-րդ նիստի ժամանակ, 1919 թ. ապրիլի 7: «Նոր կյանք», համար 168, ապրիլի 8, 1919, La Renaissance, no. 109, 8 April 1919 ըստ Raymond Kévorkian, *նշվ. աշխ.*, էջ 479:

գործվում էին հետևյալ հնարքները. շարքային բնակիչին փոխանցվում էր մեծ ու կարևոր գործողության մաս կազմելու, «պատմական իրադարձությանը» ներգրավված լինելու զգացումը, շահարկվում էր «Հայրենիքի փրկության» գաղափարը, ինչպես նաև ընձեռվում էր զոհերի բարիքներին տիրանալու՝ հայերի ունեցվածքը թալանելու հնարավորություն:

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, զանգվածային մասնակցություն, անմարդկայնացում, դաժանության ռացիոնալացում:

Rationalization of Cruelty during the Armenian Genocide

Suren Manukyan

Summary

Any genocide needs great masses of ordinary people who will involve in the process of killing and implement the premeditated plan of extermination, created by the political elite and organized by its local representatives.

The conscription of murderers provided by articulation and stress of old “cultural” stereotypes, development of new ideas to create an image of an enemy through social indoctrination, dehumanization of victims and rationalization of cruelty.

During the Armenian genocide the following methods of cruelty rationalization were used: the people were provided with a sense of taking part in a “historical event”, the usage of the idea of “saving the homeland” as well as the possibility to plunder and possessions of victims.

Keywords: Armenian Genocide, mass participation, dehumanization, rationalization of cruelty.

Рационализация жестокости в годы Геноцида армян

Сурен Манукян

Резюме

Для осуществления любого геноцида необходимы большие массы простых людей, которые вовлекаясь в процесс убийства, приводят в исполнение программу, разработанную политической элитой и скоординированную представителями местной верхушки.

Процесс вовлечения в процесс убийств происходит при помощи выведения на первый план, подчеркивания старых “культурных” стереотипов и разработки новых идей по созданию образа врага и дегуманизации жертвы, а также использования рационализации жестокости. В течение Геноцида армян использовались следующие средства рационализации – обывателю передавалось чувство сопричастности с большим и важным мероприятием, чувство вовлеченности в “историческое событие”, эксплуатировалась идея “спасения родины”, а также предоставлялась возможность для грабежа и присвоения имущества жертвы.

Ключевые слова: Геноцид армян, массовое участие, дегуманизация, рационализация жестокости.